

Skolan som god annorlundahet

Skolpedagogiska reformimpulser borde så småningom sluta att förlita sig på sjuttioalets motiv, innebörder och semantik. Annars går det som när en orkester orubbligt fortsätter att spela de gamla välkända melodierna utan att bry sig om att publiken för länge sedan har lämnat salen. Det är på tiden att spela något nytt, man borde våga en ny börja. Farväl till sjuttioalet!

Thomas Ziehe, "Adjö till sjuttioalet", *KRUT* 2/1998

Vi lever i ett ojämlikt samhälle. Ojämlikheten ökar också på många områden. Inte minst vad avser inkomster och förmögenhet. Skillnader i livsbetingelser för olika grupper vad avser klass, etnicitet och genus är oacceptabelt stora.

Och i skolans värld har uppenbarligen familjebakgrunden fortfarande stor betydelse för elevers prestationer. Än värre är att den får större betydelse ju äldre eleverna blir. Självklart kan det inte uppfattas som annat än ett kapitalt misslyckande när en skola med kompensatoriska aspirationer uppvisar ett mönster där föräldrarnas utbildningsbakgrund får allt större genomslag ju äldre eleven blir.

Tvärtemot alla reformpedagogiska utfästelser är det främst barn ur hem utan studietraditioner som förlorat i den omläggning i synen på skolan som skett under det senaste halvsekle. I dag - med skolpengar, fria skolval och friskolor - har utvecklingen tvärtemot alla kompensatoriska utfästelser bara ytterligare stärkt de högutbildade föräldrarnas möjligheter att styra de egna barnens skolgång och framtid. Det är svårt att se vilka som med dagens skola ska kunna göra den "klassresa" så många i min generation har gjort.

Skolan spelar en stor och viktig funktionell roll i reproduktion av arbetsmarknad och socialisationsrelaterad disciplinering i vårt samhälle.

Allt detta känner vi väl till. Men var sak har sin tid och sin plats. Det jag här vill tackla är något annat. Socialisationsteori och hermeneutik kompletterar varandra. Istället för att *förklara* är jag här mer intresserad av att *förstå*. I

stället för skolans samhällsövergripande funktioner, fokuserar jag här på några kultur- och subjektteoretiska aspekter av skolan som institution. Jag vill presentera några skissartade funderingar kring ett specifikt frågekomplex. Hur bör skolan vara relaterat till samhället i stort? Vad kan och bör skolan göra och vara för något?

Efter reformpedagogiken

Vi lever numera i ett samhälle där identitet är något som skapas, och inte så mycket som förr, något som ärvs. Detta kan upplevas både som en befrielse och som en börda. Många unga människor upplever idag en ambivalens inför den frihet som *avtraditionaliseringen* av våra sociala liv inneburit. Detta kommer också i hög grad till uttryck i skolan. Mycket av de *orienteringsproblem* som unga ger uttryck för hänger samman med den norm- och värdeupplösning som den genomgripande omvandlingen av det moderna samhällslivet lett till. Förr definierades man tydligare av en ärvd social identitet. Idag är bilden ungdomar gör sig av livet att det i mycket större utsträckning handlar om vad de själva som individer vill göra av livet. Varje individ skapar sin egen identitet. Men detta gör också att ryggsstödet att luta sig mot inte finns. Det är "fri" rörelse under eget ansvar och egna vändor och rotlöshet.

När jag växte upp och gick i skolan på 1960- och 70-talen var det fortfarande en hyfsat klar demarkationslinje mellan skolan – som tog hand om våra kognitiva färdigheter - och familjen – som tog hand om det uppväxande släktets socialisationsmässiga och emotiva behov – och samhället i stort.

Det som en gång är nytt blir gammalt. Reformpedagogikens uppror mot en förstelnad skolinstitution med sina förlegade normer och lärostilar var nytt och radikalt på 1970-talet. Idag har verkligheten sprungit förbi den. När alla redan uppfattar sig göra som de själva vill och tar utgångspunkt i sina egna erfarenheter och liv, är det inte längre radikalt att säga till eleverna: "Gör som ni vill". Svaret blir då ofta: "Kan vi inte slippa att behöva göra som vi själva vill? Det gör vi ju redan så mycket i våra vardagsliv och i den moderna skolan. Det ger oss ingen emancipatorisk upplevelse längre. Det blir bara mer av samma slappa och likgiltiga låt-gå-anda!".

Den innovativa kraften i avformalisering och subjektivering har sedan länge uttömt sin potential. Att då i dagens skola driva krav på ökad informalisering, närhet och subjektivitet är hopplöst otidsenligt. Att i någon mening ta sin utgångspunkt i elevernas verklighet får inte vara liktydigt med att restlöst anamma och bejaka den. Tvärtom måste man hålla fram en motbild, ett alternativ. Inte identitet, men skillnad.

Skolan ska lära för ett annat liv än det som finns i skolan. Framför allt ska den se till att fullt ut ta vara på varje elevs potential att leva ett annat liv än det de lever i dag. När kontinuitet, stabilitet och traditioner mister sin betydelse och självlegitimerande aura blir detta än viktigare. Skolan måste odla "hoppets princip". Utan det framtidsinriktade hoppet om en bättre värld kan inte skolan fullgöra sin uppgift. Därför kan inte heller *socialisationsteoretiska* explikationer kring frågan "hur man blivit den man är" vara utgångspunkten. I skolans värld måste den *bildningsteoretiska* frågan "hur man i framtiden blir det man har potential att bli" vara den riktgivande utgångspunkten

Idag när livsvärlden, vardagen och subjektivitet bejakas fullt ut i skolans värld behövs inte mer av samma. Reformpedagogiken har varit så framgångsrik att den nu faller på eget grepp. Subjektiveringen har sedan länge nått mättnadsstadiet och mättnad har lett till att marginalnyttan är negativ.. Nyhetens eufori har övergått i övermättnadens obehag. Då hjälper det inte längre att åberopa fraser från en annan tid – en icke-mätt tid – där dessa krav kanske kunde verka emancipatoriskt. Idag blir responsen från eleverna oftast bara: "Måste vi verkligen göra vad vi själva vill? Det ger oss inget längre. We've been there. We've seen that. We've done that. Peka på något som går utanför oss själva och gör att vi kan växa istället!" Det som var högsta radikalitet på 70-talet när jag studerade på lärarhögskolan – "ta utgångspunkt i ditt eget intresse för mopeder och skriv teknologihistorien utifrån det" – har i dag bara ett löjets skimmer. När alla redan skriver sin "mopedhistoria" behövs något annat.

Skolan – en ö i samhällshavet

Avstånd och avskiljande ger perspektiv. Skolan ska vara en ö i ett hav av samhälleliga rutiner. Att insistera på att skolan ska fortsätta närma sig elevernas upplevelsehorisonter är inte längre gångbart. Skolan får inte vara en

reality-serie-värld där människor exponerar sina privata och intima liv för att tillfredsställa exhibitionistiska självbekräftelseimpulser. Vi behöver idag inte mer av nivellering mellan elevernas livsvärld och skolan. Tvärtom. Vi behöver mer respekt för den nödvändiga skillnaden mellan dessa världar. Lärandet i skolan måste erkänna som utgångspunkt skillnaden mellan elevernas livsvärld och skolan själv för att kunna fungera som en framtidsinriktad broslagning.

Skola är inte samhälle eller familj. Skolan ska inte vara en förlängning av elevernas liv utanför skolan. Tvärtom. Den ska vara ett alternativ. Något annat. I sin annorlundahet ska den skapa betingelser för framtid och inte hålla fast elevers upplevelsehorisont i nutid. Skolan ska inte ge självbekräftelse för vad eleverna *är*, utan hjälpa dem till vad de kan *bli*.

Framtiden är osäker. Och just därför är det så viktigt att skolan förhåller sig till framtiden och inte till nutiden. Därför ska också skolan vara något annorlunda och inte en spegel av samhället. Genom sin annorlundahet ska skolan kunna ge handlingsberedskap för ett nytt liv och en ny värld. När vi talar om vad skolan behöver ge eleverna måste detta stå i centrum

Ofta frågar man sig vad för slags elever samhället har behov av. Jag tycker den frågan är felställd. Kravet måste vara ett *rättighetskrav* som transcenderar elevernas egna upplevelsehorisonter och är framtidsinriktat genom att ta sikte på elevernas potential och inte deras kontingenta för-stunden-fakticitet.

Reformpedagogiken närde uppfattningen att avståndet mellan skola och samhälle skulle försvinna och att en identitet skulle råda. Den upplever sig fortfarande som progressiv (ofta med samma oreflekterade utgångspunkter som vad avser identitetspolitik i stort i våra moderna mångkulturella samhällen). Jag ser på det tvärtom. Håll fast vid skillnaden och avståndet mellan skola och samhälle. Liksom Adorno en gång talade om "falsk intimitet" skulle jag vilja påstå att det här handlar om "falsk identitet". Skolan bör vara en egen entitet med egna spelregler och normer. Där går vi in med en del av våra identiteter under en del av våra liv. Skolan ska ställa krav på och utmana eleverna. Det kan få dem att växa och förverkliga deras potential. Att stryka medhårs och bygga falsk intimitet och identitet stjälpes snarare än hjälper dessa framtidsriktade aspirationer.

För att kunna lära måste man kunna "ta in" skillnader. Det innebär också ett krav på distansering. Elever är inte hjälpta av att skolan enbart speglar och bejakar deras egen livsvärld. Den ska vidga och fördjupa den. Här blir det också viktigt med teoretiska kunskaper. Utan dem kan fördjupning och perspektivering på den egna livsvärlden inte äga rum. En identitet skolasamhälle skulle cementera eleverna i nutiden istället för att förbereda för en okänd och osäker framtid.

Skolan ska vara den fasta punkt i unga människors tillvaro dit de kan komma och – liksom lärare – temporärt dra sig undan familje- och samhällslivets stormar. Skolan ska vara en ö i en värld full av intensiva förändringar. För att kunna lära sig saker krävs koncentration och möjligheter till avskärmning. I vår hypermedialiserade värld är kanske just det sistnämnda speciellt viktigt. I det ständiga digitala brus som unga människor omger sig av dygnet runt, behövs öar av distans, lugn och möjligheter till reflektion, sållning av brus och bearbetning av information till kunskaper. Inte för att permanent dra sig undan livsvärldens bekymmer och besvär, utan för att - med den styrka, färdigheter och perspektiv som en kunskaps- och medborgarskapsgrundad skola kan ge - bättre kunna tackla de ständiga reala omvandlingar som kännetecknar våra liv.

Den goda arbetsdelningen

Arbetsdelning är en förutsättning för civilisation. Det gäller också skolan i relation till samhället. Skolan kan och ska inte lösa eller ackommodera för alla de problem som en ständigt föränderlig öppen värld skapar. Skolan kan inte kompensera för moderniseringsprocessens alla risker. Familj och föräldrar - liksom samhället i stort - har ett ansvar som inte skolan bara kan förutsättas gå in och ersätta eller kompensera för. Många samhällsforskare beskriver familj, normer och samhällsliv som stadda i upplösning över allt idag. Just därför är det så viktigt att skolan inte *i första hand* ska fungera som en kompensatorisk samhällsinstitution. Då förlorar den sin själ. Då förlorar den sin aura och förmåga att fungera som energigivande dröm om att allt kan vara annorlunda och att skolan kan bidra till att det också blir annorlunda.

Vi har alla flera olika identiteter. Vi har alla olika aspirationer, bakgrunder och drömmar. Men i skolan ska vi mötas som jämlikar. Olika, men jämlika. När vi

går in igenom skolporten är vi alla jämlikar. Att gå in i skolan innebär samtidigt att du (temporärt) lämnar familj och samhälle och går in i ett begränsat rum med egna spelregler och mål. För en del av dagen går vi in i en värld där vi gemensamt skapar oss själva som medborgare och kunskapsutövare.

Ska man lära något nytt i skolan måste den vara något annat än en förlängning av elevers vardag och liv. Ska skolan kunna katalysera och förändra måste den vara något annat och inte identiskt med sin omgivning. I dagens samhälle måste skolan få fungera som något annorlunda, ett alternativ till de eroderande marknadskrafter som idag hotar samhällsbygget genom att reducera samhällsmedborgare till konsumenter. Kunskap är en nödvändig förutsättning för att kunna bjuda stånd mot denna utveckling. När inte familjen eller samhället står emot måste skolan kunna stå upp och ta tillvara det uppväxande släktets genuina emancipatoriska intressen

En bra skola – inte minst i vårt meritokratiska kunskapssamhälle - är en viktig förutsättning för att unga människor ska kunna förverkliga sina drömmar om att i framtiden kunna förbättra sina villkor. Den ska hjälpa eleverna att komma ur den självcentrerade identitetsfixering de utvecklingsmässigt befinner sig i. Då fungerar det väldigt illa med dagens övertro på att skolan ska ta sin utgångspunkt i elevernas individuella, högst privata och subjektiva livsvärld. Idag skapar denna individualiseringsövertro mer problem än den löser.

Skolan ska fostra kunskapande medborgare. En skola med religiösa, etniska, eller vinstgivande bevekelsegrunder är ingen bra skola. Skolan ska möta eleverna utifrån vad de kan *bli* och inte utifrån vad de *är*. Skolan ska förse elever med kompass i framtidslandskapet så att de kan lära sig manövrera i osäkra farvatten. För att kunna uppfylla hoppets princip måste skolan få vara en ö av god annorlundahet - ofjättrad av allehanda former av identitetspolitik. Ju mer skolan dras in i samhällets kumulativa dynamiker, desto mer förlorar den sin nödvändiga status och egenlogik.

Om skolan ska kunna utgöra ett förverkligande av varje elevs potential snarare än tidsbundna och kontingenta fakticitet måste den kunna bygga broar till elevens livsvärld, samtidigt som den behåller distansen och avståndet mellan skola och samhälle.

För nödvändig distans och skillnad – skolan som socialt rum

Den gamla pluggskolans kyla ersattes med närhet och intimitet. Men att säga: "Nu upplever jag att du tänker fel" är inte bättre än att säga: "Nu har du stavat fel". Det nivellerar mästare-lärling-relationen utan att ge något mervärde.

När en elev kommer försent till en lektion eller inte kan skriva en tenta vill jag inte konfronteras med hans livsbiografi. Jag vill inte ha hela personligheten. Jag vill bara ha en situationsbetingat adekvat förklaring till varför så är fallet. I skolan är det inte personen A eller B som gäller. Det är *läraren A* och *elev B* som interagerar inom de spelregler som skolan sätter upp. Falsk intimitet väcker bara obehag. Om det privata får kolonisera det offentliga rummet överbelastas det och krackelerar. Ett insisterande på att inte möta hela den andres personlighet, utan bara den kontextbundet relevanta delen som har med skolan att göra, är därför nödvändigt för att inte ödelägga skolans aura och offentlighet. Skolan är ett offentligt rum och inte en semi-privat arena där vi ska springa runt i filttofflor och mysa och pysa med varandra. Varje skoldag är en social inscenering där vi spelar (eller bryter mot) spelets regler. En motstånds- och formlös skola skapar bara tristess och leda. I sin förlängning innebär det en trivialisering och ödeläggelse av skolan som socialt rum.

Idag hör man ofta pedagoger ondgöra sig över att skoldiskussionen handlar om yta och symptom - typ katederundervisningens vara eller icke-vara, ordning och reda, beslagtagande av mobiler m m – i stället för *varför* vi har dessa problem. Jag förstår inte denna relativisering av handlingsproblemen i skolan. Att Fia stavar fel för att hon kommer från en bakgrund utan starkt utbildningskapital är just en *bakgrund* som kan vara intressant för mig som lärare att känna till. Men det är bara en bakgrund. Jag kommer inte förbi att stavfelen ändå måste påtalas och rättas. I skolan kan jag inte konstatera stavfelen och säga att det inte gör något därför att något i elevens bakgrund förklarar *varför* så är fallet. Det i sammanhanget primära är att det blir rätt - inte varför det blev fel.

Den goda läraren

Dagens lärare vill så gärna "förstå" sina elever. Ofta utifrån något slags idé om att man måste ha ett inkluderande holistiskt perspektiv på människor i allmänhet och elever mer specifikt. Reformpedagoger ville på 60- och 70-talen bryta upp skolans förstelnade mönster och ersätta den gamla "pluggskolan" med identitetsbaserat lärande och support. Det var nödvändigt – då! Skolan har idag förlorat sin aura - mycket på grund av just denna identitetspolitik. Jag tror detta idag i huvudsak är negativt. Med de identitetsdiskursiva utgångspunkterna tror jag problemen – tvärtemot alla goda föresatser - blir större.

Vad läraren ska göra är inte att i förtid bidra till att "sluta" elevernas identitet, utan fungera som broslagare mellan de ungas livsvärld och det potentiella livet de kan förverkliga i framtiden. För att lyckas med detta måste läraren transcendera den unges naturliga egocentrism och nutidsbundenhet och visa på vägen mot en värld som är större och utanför den egna begränsande livsvärlden. Läraren måste kunna "provocera" eleverna att ifrågasätta deras egna "för-självklart-hållande". Skolan ska vidga elevernas förväntningshorisont.

En professionell lärare är inte en trivselvaktmästare, terapeut eller biktfader. En bra - professionell - lärare nöjer sig inte med att bara acceptera elevens subjektiva livsvärldsbakgrund utan väcker nyfikenhet och intresse och håller upp hoppet att göra fel till rätt som en real möjlighet att förverkliga.

Den goda läraren måste hjälpa eleven att orientera sig i det spänningsfält mellan möjlighet och risk som den ständiga omvandling samhällsdynamiken skapar i form av social och kulturell friställning.

Läraren är inte längre representant utan producent. Istället för att i kraft av skolans kulturellt nedärvda auktoritetsstrukturer och symboliska förutsättningar vara en självklar auktoritet, måste dagens lärare själv skapa den betydelsebakgrund mot vilken han ska vägas och bedömas. Gamla former av socialisering ersätts mer och mer av en självvald egensocialisering och kulturidentifikation. Detta är förvisso inte bara av ondo. Avtraditionalisering och individualisering i det moderna samhället skapar fördelar som är värda att ta vara på. Men avstånd och skillnad behöver å andra sidan inte vara liktydigt med alienation och förfrämligande. Att krypa för tätt in på elevernas

upplevelsehorisont och restlöst bejaka deras livsvärld är ur skolsynpunkt i huvudsak negativt. Elevens egen personliga utveckling är inte tillräckligt. Elevens ofta egenkonstituerade upplevelsehorisonter och intressen måste kunna utmanas. Skolan måste ha ett vidare blickfält och kunna se bortom de enskilda elevernas egna önskningar och preferenser - på samma sätt som vi inte rakt av bekräftar det lilla barnets önskan om att få lägga handen på spisplattan bara för att han så vill. Skolan måste också – utan att desavouera elevens egen livsvärld - bidra med struktur, ordning, förnyelse och utvidgning av upplevelsehorisonter. I det fragmentariserade mediala brus som översköljer dagens ungdomar måste läraren kunna hjälpa till att skapa nya stabila kunskapsstrukturer som gör det möjligt att forma hållbara kunskaper.

I en senmodern värld översköld av medie- och populärkultur - där skolan inte längre har den självklara monopolliknande position på informations- och kunskapsområdet som man för barn och ungdom besatt för bara ett par generationer sedan - är det avgörande för skolan att ge överblick och komma förbi elevernas stressframkallande informations- och intrycksmättnad. När elevernas bearbetning av livsvärldens intryck och krav främst sker via en jämnårig "peer-group" och identitetsambivalenta medier, måste lärarens uppgift vara att med intresse och en god portion utvecklingsinriktat kognitivt engagemang locka eleverna att vidga sina kunskapsvyer, se sammanhang och kontexter som deras egen fångenskap i ungdomens egocentrism inte naturligt bjuder dem att transcendera.

Litteratur

Theodor Adorno (1986 (1951)) *Minima moralia*

Arkiv förlag.

Johan Asplund (1967) *Om mättnadsprocesser*

Argos.

Ulrich Beck (1997) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*

Suhrkamp.

Ernst Bloch (1977). *Das Prinzip Hoffnung*

Suhrkamp.

Niklas Luhmann (2000) *Problems of Reflection in the System of Education*

Waxmann Verlag.

Thomas Ziehe (1982) *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*

Norstedts.

Thomas Ziehe (1989) *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet*

Symposion Bokförlag.

Thomas Ziehe (2004) *Øer af intensitet i et hav af rutine*

Forlaget Politisk Revy.

Thomas Ziehe (2007) "Eingebundenheit und Stabilität – Zum Wandel

jugendlicher Sehnsüchte", *Bildung und Erziehung*, Heft 4/Dez.

Lars Pålsson Syll